

TANULMÁNYOK

WIRÁGH ANDRÁS

Frida, Adél és Dóra

Jogtiszta plágiumok és instabil szövegek a századfordulón Esettanulmány¹

Az időszaki kiadványokban (napilapokban, hetilapokban vagy folyóiratokban) történő szövegközlés és a könyvirodalom textológiai összefüggései bizonyos szempontból már a századfordulón hasonló képet mutattak, mint most, a 21. század második évtizedében. Például egy verseskötet, egy novelláskötet vagy egy regény részleteivel az olvasó – elődjeihez hasonlóan – egyes időszaki kiadványokban is találkozhat azelőtt, hogy a könyvet kézbe venné. Igaz, a századfordulós előközlések – legalábbis a regények esetében – többféle lehetőséggel kecsegtettek: a napilapokban a majdan kötetben megjelenő szövegek egésze megjelenhetett (folytatásokban), több regény pedig nem is a tárcarovatban, hanem az olvasó által könyvvé összeállítható formában jelent meg egyes orgánumokban (általában a hirdetések között, hogy a kivágással járó csonkítás az adott lap leggyorsabban elévülő és elértéktelenedő részét érintse). Akárcsak régebben, most is adott a lehetőség a szerző számára, hogy szövegének először egy időszaki kiadvány hasábjain közölt változatát korrigált-módosított formában szerkeszthesse be a kötetbe, ahogyan az is, hogy a kötetkompozíció kialakításakor új, még meg nem jelent szövegeket is felvehessen a válogatásba. Bö száz év folyamán azonban a szerzői szövegek ilyen jellegű közegváltásait számos tényező módosította.

A módosulások egy részét a technikai fejlődés számlájára írhatjuk: a szövegközlés folyamata felgyorsult és jelentősen leegyszerűsödött. Más változások a korábbtól eltérő intézményes-mediális keretekkel magyarázhatók: az időszaki kiadványokból kikopott a tárcarovat, lecsökkent a napi- és hetilapok száma, és – az online szövegközléseknek köszönhetően – megváltoztak az olvasói szokások, amelyekhez az időszaki kiadványok rovat- és tartalombeosztásukat folyamatosan igazítják. Az írói karriereknek megbízható kontextust adó napilapok formátumával párhuzamosan az írói és az újságírói hivatás élesen elvált egymástól, de a többi műfaj is specifikálódott. Ma már elképzelhetetlen, hogy egy fiatal szerző tíz-húsz lapban egyszerre és hasonló

¹ Jelen tanulmány a Kosztolányi 2.0 címen 2018. március 27-én, a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett konferencián tartott előadás szerkesztett változata. Az előadás második részében Tóth-Czifra Júlia (akinek ezúton köszönöm az előadás elkészítésében nyújtott segítségét) Kosztolányi Dezső és az itt bemutatott szövegelosztó hálózatok kapcsolatát ismertette.

színvonalon publikáljon több műfajban. A változások mindezek mellett az új jogi kontextus vagy kontextusok következményeiként is felfoghatók, amelyek – általánosítva – egyszerre védik a periodikákat a plagizáló szerzőktől, illetve a szerzőket szövegeiket illetéktelenül átemelő orgánumoktól.

Egy kritikai kiadás készítésekor a szerkesztőnek a szöveggözlés régebbi kontextusaiba és stratégiába is bele kell ásnia magát, így halmozottan jelentkezik számára a szinte követhetetlen szövegmódosulások problematikája. A – századfordulós specialitásnak is nevezhető – szerzői korrektúrajelektől már-már olvashatatlan autográf kéziratok, a különböző piszkozatok és tisztázatok, valamint az időszaki kiadványokban és az egyes, sokszor nehezen datálható kötetekben megjelenő variánsok összefüggéseit több esetben még jobban megbonyolítják a szedői tévesztések, a szerkesztői beavatkozások, tágabb horizonton pedig a különféle, akár ideológiai vonatkozású cenzurális korrekciók is. (Speciális esetként említhető, amikor a szerző az adott időszaki kiadvány „szellemiségéhez” igazította a korábban már megjelent szövegvariáns.) Bármennyire is próbálja rekonstruálni az elméletileg tudatos és konzekvens, de feltehetően csak a filológus által hajszolt, azaz *nem létező* szerzői intenciót egy-egy ilyen kiadás, ennek legtöbbször óhatatlanul olyan instabil szövegtörténet lesz a kifutása, amelynek a szerző csak egyik alakító tényezőjeként fogható fel. Vagy másképp: egy kritikai kiadásnak nem is lehet más feladata, mint hogy a szöveg instabilitását, azaz formálhatóságának és állandó újrírhatóságának különböző komponenseit és protokolljait mutassa fel.

A jelzett „társszerzőségek” okán a fogadó médiumok oldalán jelentkező instabilitás mellett a plágium lehetőségéből adódóan a szerzői oldalon is feltételezhetünk egyfajta kényes dinamikát, főleg, hogy a 20. század első évtizedeiben az intézményrendszer jól láthatóan nem gördített komolyabb akadályt ez elé. Igaz, az időszaki kiadványok tartalomszolgáltatói kényszeréből adódóan talán túlzott elvárás lenne visszamenőleg a cenzori hatékonyság teljes hiányáról beszélni. A jogilag aggályos kontextus ugyanis egyik félnek sem okozott komoly következményeket, sőt mindegyikük a status quo fenntartásában volt érdekelt: az olvasó lubickolhatott a szövegekben, a szerkesztő mindig ki tudta tölteni a tárcarovatot, a szerző pedig kis módosítások után új szöveggé tudta eladni alkotását. A helyzet a szövegelosztó hálózatokban módosult jelentősen, mivel a vidéki szerkesztőségek által előfizetett nyomtatott lapból betördelt szövegeken a szerkesztő és a szedő a szerző tudta nélkül módosíthatott, nem is beszélve azokról a lapokról, amelyek – a hálózat hibáit kihasználva – eltulajdonították, majd illegálisan és anonim módon közölték a szövegeket.

Az első világháború nemcsak a szerkesztőgárdák hadba vonulása, a pénz- és a papírszegénység okán vetett véget ennek a folyamatnak, sokkal meghatározóbb volt az, hogy a lehetőleg gyors visszacsatolású, és lehetőleg alapos hír- és információszolgáltatás kényszere maga alá gyűrte a tárcarovatot: az olvasók a háborús történetekre voltak kíváncsiak, és az irodalmi rovatokban is szívesebben olvastak háborúval összefüggő szövegeket. Ehhez képest kész csoda, hogy bizonyos lapok a korábbi oldalszám megtartásával közöltek – a korabeli zűrzavaros eseményekre nem feltétlenül reflektáló – fővárosi elosztótól származó szépirodalmi szövegeket. A háború alatt, illetve az ezt

követő zűrzavaros években a hálózat megszűnésével párhuzamosan új, rendszerszintű problémák jelentkeztek: a publikálási közeg jelentősen beszűkült, Trianon után pedig egyoldalúan Budapestre koncentráldott. Igaz, a plagizálási lehetőségek az 1920-as évek elejéig a korábbi sémákat követték. Lássunk egy példát!

1916 az első olyan év, amelynek publikálástörténetét teljes egészében végigkövethetjük Cholnoky László naplója alapján. Eszerint az ebben az évben eladott tizennyolc szövegből csak hat jelent meg, amelyből négy új, kettő plagizált írásnak tekinthető. Négy szöveg egy év csúszással látott napvilágot, a maradék pedig elkallódott, elutasították, vagy visszavette a szerző. Miközben Cholnokynak valójában eggyel több szövege jelent meg 1916-ban. Feltételezhető, hogy A Bazár januári 15-ei lapszámába bekerült A *múmia* című elbeszélés az utánközléseknek és plágiumoknak gond nélkül helyet adó Tolnai Világlapjából jutott el a kiadványhoz, amely 1907 után 1915-ben is változatlanul közölte a szöveget. Kosztolányi, Krúdy és Szini Gyula hasonló jellegű naplói nem állnak rendelkezésünkre, de az feljegyezhető, hogy ez a három szerző 1916 folyamán összesen (legalább, és köteteket nem számítva) 452 szöveget publikált időszaki kiadványokban, noha ezek egy része feltehetőleg ugyancsak önplágium volt. A továbbiakban a háború előtti, a szerző és a szövegelosztó-hálózatok részéről applikált szövegrontó aspektusokat veszem szemügyre egy bizonyíthatóan tömegesen terített Cholnoky-szöveg segítségével.

Egy indikátor: az Írisz-virág

1907-ben járunk. Cholnoky Lászlónak ebben az évben három és félszer több szövege jelent meg, mint az előző esztendőben. Vajon mennyit von le ennek a valóban markáns szövegjelenlétnek az értékéből az, hogy az összes publikációnak csaknem felét (43%-át) három szöveg adja? Sokrétű, nehezen szétszálazható problémával állunk szemben, amelynek középpontjában egy vidéki lapszerkesztőségek által járatható időszaki kiadvány, Leopold Gyula Általános Tudósítója áll.

Cholnoky László – nem teljesen megbízható – kéziratos feljegyzése szerint a szerző csak egy-két esetben küldött szöveget vidéki kiadványoknak, viszont a listában szerepel az Általános Tudósító, illetve az 1902-ben, szintén Leopold által alapított Munkatárs neve. Mivel 1907-ben több mint ötven – a szerző által nem listázott – vidéki lap hozott Cholnoky-szövegeket, de az egyik, tömegesen publikált szöveg, az *Írisz-virág* megtalálható az Általános Tudósító egyetlen fellelhető példányában, valószínűsíthető, hogy Leopold lapja felelős azért, hogy a szerző bizonyos szövegei az ország szinte összes pontján, körülbelül egy időben olvashatóak voltak.

Ezt a feltételezést megerősíti, hogy a vidéki hetilapok többségének 1907 és 1912 közötti számaiban szinte ugyanazokat a szövegeket, és gyakran ugyanabban a sorrendben találjuk meg. A szövegek nagyrészt novellák, szerzőik pedig Lux Terka, Hock János, Benda Jenő, Sz. Szigethy Vilmos, Kövér Irma, Pakots József, Szomaházy István, és sokan mások a kor azóta elfeledett alkotói közül, de Krúdy Gyula, Csáth Géza, vagy Mikszáth Kálmán neve is megtalálható a vonal alatt (nem beszélve az erősen francia orientáltságú, „másodvonalas” külföldi szerzőgárdáról). Elvértve nagyobb, vár-

megyeközpontokban megjelenő heti- vagy napilapokban is felbukkannak ugyanezek a szövegek, de ezek az Általános Tudósítóval szintén kapcsolatban álló időszaki kiadványok vélhetően könnyebben töltötték meg a tárcarovatot helyi szerzők szövegeivel, nem szenvedtek olyan szövegínségben, mint a járási szintű heti- vagy kéthetilapok, és kiterjedtebb kapcsolathálóval rendelkeztek. A „szépirodalmi kupont” a kisebb lapok teljesen változatos módon vették igénybe. Ismeretesek olyan lapok (pl. a Székesfehérvár és Vidéke, a Mezőkövesd és Vidéke vagy a Bács-Topolyai Hírlap), amelyek rendszeresen „központilag elosztott” tárcaszöveget hoztak (sokszor egy lapban kettőt, mivel még a szintén szépirodalomra szakosodott *Csarnok* rovatot is ezzel töltötték meg), de olyanról is tudunk, ahol az ismeretterjesztő szövegek, vagy a helyi szerzők irodalmi szárnypróbálgatásainak sorozatát csak ritkán bontották meg a fővárosból érkező friss szöveggel.

Az *Írisz-virág* 1907. május 13-án jelent meg az Általános Tudósítóban. A szöveget huszonegy vidéki lap publikálta: tizenkét lapban az elosztás első hetében (a Lippai Újságban a következő hétre átnyúlva két részben), két lapban a második hétben láttott napvilágot, felbukkan 1907 júniusában kettő, az év júliusában három lapban, de 1908-ból és 1909-ből is előkereshető egy-egy időszaki kiadványból. A nagysomkúti Kővárvidékben Ch. L., a zentai Összetartásban C. L. monogram szerepelt a szerzői név helyén, a Barcs és Vidékében és a Lippai Újságban olvasható közlések anonimek. Kérdéses, és egy szöveg alapján nehezen megállapítható, hogy a megjelenések közül melyek tekinthetők illegális átvételnek. Ennek megválaszolásához szükség lenne a szerző és Leopold között kötött szerződésre, de lehet, hogy ennek birtokában sem kapnánk választ arra a kérdésre, hogy milyen időtávon belül lehetett közölni egy-egy elosztó által kézhez kapott tárcát.

Az *Írisz-virág* vidéki lapokban fellelhető variánsai néhol jelentős eltéréseket mutatnak az Általános Tudósítóban megjelent alapszöveghez képest. Minden lapban új szöveg jelent meg az elütések és egyéb hibák, a karakterkészletek hiányosságai, vagy az önkényes szövegváltoztatások következtében. A szóródás oka az, hogy az alapszöveg maga is rontott változat, egyértelműen téves nyelvi alakokat is tartalmaz. Bár a szerzői kézirat hiányában nem tudhatjuk, hogy az Általános Tudósító szedője nevezhető-e vétkesnek a hibák elkövetéséért, vagy egyszerűen csak abban hibázott, hogy a szövegűséget tekintette fő elvnek, így a kézirat hibás alakjait változatlanul hagyta, a vidéki lapokban megjelenő szövegeket a hibák továbbörökítésének, illetve javításának szempontjából is mérlegelhetjük.

Mivel mindegyik vidéki szövegváltozat különböző, ebből két dolog következik: nem került át már kiszedett, kész szövegsablon egyik helyről a másikra, azaz a szöveget mindig újrasedték (az Általános Tudósítóval együtt összesen huszonkét szedő-szerző személyiségről beszélhetünk). A szedők és a szerkesztők komoly mozgástérrel rendelkeztek az „újrairó” művelet közben, a szedés során a szöveggondozás alapaktusai a következők voltak: szövegrész változatlanul hagyása vagy hibás szedése, lokális szabályok szerinti kiszedése, helytelen, illetve helyes átírása, illetve a hibás szövegrészek javítása. A szedők kéznymoi sokszor rendkívül jellegzetesek: például a Kővárvidéké új bekezdéseket (tizenegyet) tördelt be, a Kisvárdai Lapokban és a Veszprémi

Naplóban rengeteg az elütés. Egyedül a Rábavidék jelezte helyesen idézetként a „Virágos kenderben pittypalatty...” sort, amely Tompa Mihály *Az árvalányhajról* című verséből származik. A következtetlenség hat érdekes nyelvi forma változatlanul hagyásának, illetve kijavításának esetein is lemérhető.

A szedők az *elszörnyűködtem* (*elszörnyülködtem*) alakot tizenhárom esetben változatlanul hagyták, három esetben *elszörnyűködtem*, egy esetben *elszörnyőködtem* alakban szerepeltették. Találkozhatunk ugyanakkor az *elgyönyörködtem*, sőt az „először gyönyörködtem” alakokkal is. Egy esetben olvashatunk *elszörnyülködtemet*.

A „mind hijába” alak kilenc esetben „mind hiába”, hat esetben *mindhiába*, hat esetben változatlanul olvasható.

Az előbbiekkal szemben a „szívszaggas csata” egyértelmű hiba az elosztott példányt szedő részéről. Ez sem tűnt fel a vidéki munkatársaknak, hiszen kilencen változatlanul hagyták. Míg kilencen helyesen javították (szívszaggas), addig egy esetben olvashatunk *szívszaggas*, két esetben *szívszaggasos* alakokat is.

Tompa idézete három alkalommal szerepel az eredeti szövegben, egyik lexémája, a fürjre utaló dialektus, a *pittypalatty* egyszer rontott *ptttypalatty* alakban, de két szedő figyelmét ez is elkerülte.

Az egyik legérdekesebb szövegjegyként az *éled* egy helyütt aláhúzással szerepel az eredetiben, jelezve a kijelölést. Csupán négy szedő követte az „utasítást”, de csak egy helyen szerepel a szó kurziválva (egy helyen szóközzel *élve*, három helyen *éled* szerepel).

Az Általános Tudósítóban ezt olvashatjuk: „az örök, nagy rendszerint elveszítethetem...”. A szedőt feltehetően a sor vége téveszthette meg, az elválasztójelnek köszönhetően lett a „rend szerint”-ből *rendszerint*. A vidéki szedők fele meghagyta, fele jogosan javította az alakot, viszont a Székesfehérvár és Vidéke munkatársa biztosra ment: a mellékmondatot kitörölte.

Kilenc szövegváltozatból hiányoznak szavak, szintagmák és mondatrészek, és csak öt olyan variáns létezik, amelyben sem indokolatlan szócserekék vagy jelentésmódosító elütések, sem törlések nem találhatók. Egy majdani kritikai kiadás szempontjából az a legszomorúbb következtetés, hogy a hasonló javításokat vagy rontásokat mutató szövegek más kritériumokban jelentősen különböznek egymástól. Bár az *Írisz-virág* esetében adott egy alapszöveg, az elosztó példányainak hiányában Chólnokynál és Kosztolányinál komoly gondot okoz az alapszövegek rekonstruálása a hálózatban keringő szövegvariánsok alapján.

Az indikátor a szövegsorban

Az *Írisz-virág* vidéken megjelenő, az alapformátumtól eltérő variánsai önkényes, a szerző tudta nélkül megvalósuló, de az ős-szöveg koherenciáját nagyrészt átöröklő módosításaiként foghatók fel. Szemben a szöveg szerző által felügyelt genealógiájával, amely stádiumainak elsődleges célja az volt, hogy az Aa-típusú szöveget kisebb változtatásokkal új szöveggé, de valójában Ab, Ac, Ad stb. változatokként adhasson el más időszaki kiadványoknak. Chólnokytól nem egyedülálló módon tehát az

Írisz-virág esetében is önplágiummal állunk szemben, hiszen a szöveg két különböző címen már az elosztás előtt, egy harmadik címváltozatban pedig az elosztási folyamat közben megjelent.

1905. január 14.	Hazánk (Bp.)	<i>Frida</i>	szerzői Aa
1906. május 3.	Magyar Szemle (Bp.)	<i>Őszi árnyék</i>	szerzői Ab
1907. május 13.	Általános Tudósító (Bp.)	<i>Írisz-virág</i>	szerzői Ac
1907. május 15. – július 14.	19 vidéki időszaki kiadvány	<i>Írisz-virág</i>	elosztott Ac
1908. február 18.	Független Magyarország (Bp.)	<i>Őszi árnyék</i>	szerzői Ab
1908. augusztus 16.	Somogy (Kaposvár)	<i>Írisz-virág</i>	elosztott vagy eltulajdonított Ac
1908. december 1.	Divat Szalon (Bp.)	<i>Dóra</i>	szerzői Ad
1909. november 21.	Veszprémi Napló (Veszprém)	<i>Írisz-virág</i>	elosztott vagy eltulajdonított Ac
1910. szept. 4.	Tolnai Világlapja (Bp.)	<i>Őszi árnyék</i>	szerzői Ab
1919. július 31.	Magyar Újság (Pozsony)	<i>Őszi árnyék</i>	eltulajdonított Ab

A szöveg tizenöt év alatt négy címváltozatban huszonnyolc időszaki kiadványban jelent meg. A fővárosi periodikákba Cholnoky személyesen juttathatta el a szöveget, a vidéki elosztásért az Általános Tudósító „felelt”. Jelenleg még nem tudjuk, hogy az elosztás legális vagy illegális keretei között közölte-e a Somogy és a Veszprémi Napló az *Írisz-virágot*, de az biztos – hiszen a lap nem szerepel Cholnoky naplójában –, hogy a Magyar Újság illegálisan jelentette meg a szöveget (és vélhetően a Tolnai Világlapjában megjelent változatot használta mintául).

A szövegen Cholnoky négy év alatt négyszer alakított: a történet vázát érintetlenül hagyta, de bizonyos pontokon változtatott rajta. A jellemzően szecessziós-esztétista stílusú, az álom és a valóság határmezsgyéjén játszódó lírai elbeszélés az elbeszélő-főhős és egy álomszerű női alak balul végződött szerelmének története. A férfi egy üvegház virágának illatától elbódulva váratlanul egy női névre asszociál, majd hamarosan megismerkedik az erre a névre hallgató nővel is, aki fokozatosan az ujjja köré csavarja. Az elbeszélő nem tud szabadulni a nőtől (akárcsak *A homokember* hőse Olimpiától, utal erre maga a narrátor), aki végül, számtalan elbocsátás és visszatérés után álmában bevallja neki, hogy korábban ő jelent meg neki az írisz alakjában. A főhős a kaland keserű tapasztalatát a fiatalkor lezárulásaként értékeli, miközben végig kétséges marad az élmény valóságtartalma: Adél alakját a narrátor szemével figyelhetjük meg, hangját is csak az ő tolmácsolásában hallhatjuk – harmadik fél előtt (már ha az olvasót nem számítjuk) Adél alakja nem rajzolódik ki egyértelműen.

Legalábbis ez derül ki a legtöbbször megjelent és legkönnyebben hozzáférhető *Őszi árnyék* és *Írisz-virág* variánsaiból. Az előbbi változat változásai könnyen összefoglalhatók: az 1906-os és 1910-es publikációk megegyeznek, ezekhez képest az 1908-as és 1919-es variánsok csak egy-egy apró módosítást tartalmaznak. Jelentősnek

tekinthetők ugyanakkor a címváltozatok közötti eltérések, amelyek ráadásul felfedik, hogy a fentebb bemutatott stilisztikai komponens a genealógia elején és végén is hiányzik a szövegből, miközben az *Őszi árnyék* és az *Írisz-virág* között a szöveg jelentős átírási procedúrán esett át.

Az 1905-ös, Hazánkban megjelent alapvariáns konkretizálja a helyzetet: a narrátor egy „balatonparti fürdő hatalmas kertészetében” jár azért, hogy valakinek a „búcsú-zójára” köttessen csokrot.² A titokzatos lány neve ezúttal Frida, és az utolsó mondat így hangzik: „Azt hiszem, azon az estén, mikor a virágok közt jártam, a modern leánynevelésre gondoltam.”³ A kijelentés didaktikus éle bizonyos értelemben példázattá teszi a szöveget: Frida eszerint a modern, emancipált nő mintapéldája, aki nem viselkedik alávetetten a hasonló szituációkban, nem hagyja magát elcsábítani és kiáll a jogaiért. Amennyiben megkülönböztethető egymástól újraírás és átírás, akkor Cholnoky egy évvel később egy átírt verziót publikált a Magyar Szemlében. Az *Őszi árnyék* megtartotta a Frida nevet, törölte a felütés konkrét utalásait, és lecserélte a zárlatot: „Sokszor találkoztam azóta is Fridával, láttam sok változatban újjászületve, sok szép leányszem mögött rejtőzve, de már elkerülöm félve, unottan...”⁴ Ezzel az átírás az emlékezés távlatát rögzítette meg a szövegben, és ezt az utat követte a harmadik változat is, amelyben – a név Adélra változtatása mellett – egy narratív keretet találunk, amely az „Abból a régi időből való ez a történet...” mondattal zárul.⁵ Az *Írisz-virág* nőalakja végzetesebbnek tűnik fel, és a narrátor is gyakrabban reflektál „megnyomorított” helyzetére, hogy a kaland tapasztalatának következményeit – a fiatalkorral járó örömök elvesztésével párhuzamosan – elmélyítse. Míg a *Frida* elbeszélője egy ártatlan történetet oszt meg az olvasóval, addig az *Őszi árnyék* visszaemlékező narrátorához képest az *Írisz-virág*ban egy kiégett mesélő hangját halljuk. Ezt érzékeltetheti a legjelentősebb módosítás:

Én elfelejtettem mindent és megcsókoltam a kezét, a szőke haját. És ekkor a szeme azt mondta: Minden hasztalan, ha a szívedet kiszakítod is, íme, feléd nyújtom a kezemet és újra rabszolgám vagy!
Egyik este, amikor már minden szívdobbanásom, minden gondolatom az övé volt, elmondtam neki, hogy szeretem.

(*Őszi árnyék*)

És én megint csak a szegény megtévelyedett rabszolga voltam!
Végül egyik estén rávitt a sátán, hogy beismertem, bevallottam megtévelyedésemet a leánynak.

(*Írisz-virág*)

A filológus a negyedik változat láttán kerülhet zavarba, hiszen ez az újraírt szöveg az emléket konkrét keretek közé helyező első variánshoz képest is módosul. A két-

² CHOLNOKY László, *Frida*, Hazánk 1905. január 14., 1.

³ Uo., 2.

⁴ CHOLNOKY László, *Őszi árnyék*, Tolnai Világlapja 1910. szeptember 4., 2053.

⁵ CHOLNOKY László, *Írisz-virág*, Általános Tudósító 1907. május 13., 1.

értelmű, álomszerű-szecessziós hangulat kivonásán túl a *Dóra* erős valóságreferenciális játékot indít el, amelynek szűkebb értelemben a biográfiai narratíva, tágabb értelemben a századforduló emancipációs törekvései válnak vonatkozási pontjaivá. Ez a nyelvileg legkiforrottabb változat csak újrafelhasználható szövegtörödékei okán számít a korábbi variánsokra – az alaptörténet paneljeire Cholnoky teljesen új narratívát húzott fel.

A szöveg kezdetén a narrátor egy dalt énekel, erről jut eszébe a „bársonyszemű Dóra”,⁶ egy már halott lány, akivel tizenöt éve találkozott utoljára. Az elbeszélő kimegy a lakásból, és arra lesz figyelmes, hogy az árnyéka a felidézett lány alakjává változik. A történet ezek után az eredeti kezdéshez, ezen belül is a *Frida* felütéséhez kapcsol vissza, de kimarad a virággal kapcsolatos reflexió. A férfi ugyanúgy az erkélyen látja meg a lányt, de ezúttal egy szűk körben ismert, „diadalmas szépségű” hölgyre lesz figyelmes, akinek ablaka alá rakja a kertészeten kötetett csokrot. A kibontakozó szerelemnek ezúttal az lesz az akadály, hogy a narrátornak vissza kell mennie Győrbe a jogászképzésre, ezért mondogatja neki Dóra, hogy felejtse el. A férfi azonban nem tudja elfelejteni a lányt, és mikor hazatér, elhatározza, hogy megkéri a kezét. Ezúttal azonban az merül fel problémaként, hogy Dóra zsidó származású, igaz, a férfi hamar túleszi magát ezen, és találkozik is a lánnyal, az azonban elküldi.

A korábbi variánsokhoz képest több információ derül ki: a narrátor huszonhárom éves Dóra megpillantásakor, jogázhallgató vidéken, a lány fővárosi, nyaralóik pedig valahol a Balaton közelében vannak. Kimarad a szövegből a Tompa-idézet, viszont a Hoffmann-allúzió megmarad. A lány származása kissé mintha erőltetetten jelenne meg a szövegben, de Fridához és Adélhoz képest Dóra ismert és közkedvelt lány. A történet ezúttal hosszabb tartamot és nagyobb teret fog át: szűkebb értelemben egy szemesztert, tágabb értelemben tizenöt évet, és azt is megtudjuk, hogy Dóra azóta meghalt. A férfi vágyait ezúttal nem a végzetes, emancipálódó nőalak viselkedése bizonytalanítja el, hanem a térbeli távolság vagy a zsidó–keresztény-„ellentét” – igaz, ez a szál nincs megfelelően kifejtve. Persze az is lehetséges, hogy a Dóra a konzervatív szellemiségű Divat Szalon főként női olvasói számára lett újraírva, ilyen szempontból pedig a felekezeti különbségek hangsúlyozása is a történet didaktikus mondanivalóihoz érthető. További érdekesség, hogy a történet elején feltűnik a narrátor bátyja, és beépül a szövegbe a győri jogi akadémia is. Cholnoky László győri kapcsolatai ismeretlenek, Viktor viszont adatolhatóan ide is járt. Ez alapján lehetséges, hogy – mint a szerző több szövegében – az utolsó, kéznyomokat tartalmazó szövegvariánsba életrajzi fragmentumok is bekerültek.

Melyik variánst választhatná alapszövegnek egy kritikai kiadás? Az ultima manus elve alapján feltehetően az *Őszi árnyék* bizonyulna a legmegfelelőbb választásnak, hiszen a Tolnai Világlapjába a szerző személyesen juttatta el (ilyen címen kétszer már megjelent) írását. Mivel az *Őszi árnyék* és a *Frida* csak könnyen jelezhető és jegyzetelhető eltéréseket mutat, a második variáns megőrizné a legtöbb közlésben megjelenő „sejtelmes” hangulatot is. Amennyiben azonban a szövegfejlődés narratív

⁶ CHOLNOKY László, *Dóra*, Divat Szalon 1908. december 1., 22.

kritériumai számítanak, a *Dórát* kellene alapszövegnek tekinteni, hiszen a negyedik variánst követően Cholnoky már nem alakított tovább a szövegen. Noha megtartotta a történet alapjellemzőit, a *Dórából* a korábbi változatok poétikai jellemzői szinte teljesen kimaradnak. Egy érv pedig az *Írisz-virág* mellett is szólhat. Nevezetesen az, hogy a szövegelosztásnak köszönhetően ezzel a variánssal találkozhatott a legtöbb olvasó, a szedési problémák miatt pedig ez a változat demonstrálja a textológiai legizgalmasabb szövegromlást, illetve a régióként más elveket szem elő tartó „újra-olvasás” nyomait.

A történet sem válogatáskötetbe, és jelen ismereteink szerint hosszabb szövegkompozícióba sem került be, sőt 1919 utáni továbbfejlesztése sem bizonyítható, a szerzőt ezért nem faggathatjuk tovább az ideális szövegvariáns kérdéséről. Amennyiben viszont a modernség szövegszervezői eljárásaira gondolunk, a több szálon futó, rétegzett, és kiforrott *Dóra* helyett az olvasót magára hagyó *Őszi árnyékot* lenne érdemes kiemelni az életműből.

A szövegleszármazás századfordulós képletei a széles publikálási közeg, a plagizálási lehetőségek és a jogi hiányosságok miatt szerzőnként eltérő, mai szemmel nem éppen logikus helyzetet sugallnak, igaz, bő száz évvel ezelőtt mindez nem számított kirívónak – éppen ellenkezőleg, ez volt a publikációs norma. Cholnoky László egyike volt azoknak, akik a kontextus rendszerhibáit maximálisan kihasználták, és a szövegterjesztés összes, a korban felkínált opciójával rendszeresen éltek és visszaéltek. A fenti példák azt mutathatják meg, hogy a szövegek sem a szerző, sem annak gondozói oldaláról nem rendelkeztek állandósággal, hiszen a szövegvariánsok megjelenését számon tartó autoritások hiánya csak tovább gerjeszthette az önkorrekciós aktusokat, illetve eltéríthette ezeket a semmilyen büntetőjogi kategóriát nem súroló, a kortárs olvasóknak nem feltűnő, a textológusnak viszont komoly fejtörést okozó mozzanatok felé.